vor der Gesamtheit des obersorbischen Wortschatzes zu überprüfen. Beispielsweise wäre es sofort falsifiziert, wenn ein Kompositum mit einem Präfix sehr hoher Basisdistanz, das aber auch das Suffix *owa* aufweist, von Informanten akzeptiert würde. Zumindest als sehr weitgehende Tendenz ist Werners Modell auf jeden Fall zutreffend und stellt eine wichtige Aussage über die Struktur der obersorbischen Verbalkomposita dar. Ein weiteres Positivum des vorgelegten Bandes ist in der Herausarbeitung des kompositionellen Aufbaus der Gesamtbedeutung der Komposita zu sehen sowie auch in der Präsentation der Komplexität der obersorbischen derivativen Verbmorphologie überhaupt. Interessant wäre ein kontrastiver Vergleich mehrerer slavischer Sprachen nach dem hier vorgeführten Verfahren.

Walter Breu

Zitierte Literatur

BREU, W. (2003), Typ werbalneho aspekta hornjoserbskeje wobchadneje rěče w cyłosłowjanskim wobłuku. In: D. Scholze (Hrsg.), *Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache, Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert.* Bautzen/ Budyšin, 143–154.

FASSKE, H. unter Mitarbeit von S. MICHALK (1981), *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie.* Bautzen/Budyšin.

ISAČENKO, A. V. (1962), *Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre.* Halle.

LEHMANN, V. (1999), Aspekt. In: H. Jachnow (Hrsg.), *Handbuch der sprachwissenschaftlichen RUSSISTIK und ihrer Grenzdisziplinen.* Wiesbaden, 214–242.

Gerald Stone: Der erste Beitrag zur sorbischen Sprachgeographie. Aus dem Archiv des Deutschen Sprachatlas. Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur. Časopis za rěč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow, Sonderheft/Wosebity zešiwk. Domowina-Verlag: Bautzen/Budyšin 2003, 178 S.

Zanim wzięłam do ręki książkę Stone'a, atlas Wenkera był dla mnie, slawistki, punktem na osi czasu, datą, od której mierzy się wiek geografii lingwistycznej. W tej chwili wiem, że ta data oznacza również wiek pierwszego bogatego, opracowanego metodą atlasową, zbioru informacji o dialektach słowiańskich na terenie byłej Rzeszy Niemieckiej, częściowo o dialektach dziś już nieistniejących, tj. o dialektach z terenów kompletnie językowo zgermanizowanych.

W osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych latach dziewiętnastego wieku językoznawca niemiecki Georg Wenker rozesłał do szkół na terenie północnych i środkowych Niemiec kwestionariusz w postaci 42 zdań w niemieckim języku standardowym. Zdania te należało przetłumaczyć na miejscowy dialekt. Wenker oczekiwał, że przekładu dokonają uczniowie wyższych klas przy pomocy nauczyciela, który nada przekładowi ostateczną formą i zwróci go nadawcy. Jako plon tej akcji w 1881 roku ukazał się w Sztrasburgu pierwszy zeszyt wydawnictwa pod tytułem *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland auf Grund von systematisch mit Hilfe der Volksschullehrer gesammeltem Material aus zirka 30 000 Orten, bearbeitet, entworfen und gezeichnet von Dr. G. Wenker.* Akcję rozszerzono następnie na południe Rzeszy (dalszych ca 20000 szkół!). Oparty na tych materiałach *Deutscher Sprachatlas* ukazywał się w latach 1926–1956.

Podstawowy dla slawisty, szczególnie dla sorabisty i polonisty aspekt tej akcji to fakt – który nie znalazł niestety odbicia w wymienionych wydawnictwach niemieckich – że Wenker w instrukcjach dla nauczycieli-odbiorców kwestionariusza zaznaczył, iż we wsiach z autochtoniczną ludnością nie-niemiecką należy również dokonać przekładu na dialekt autochtonów, a także podać informacje o strukturze demograficznej danej wsi.

Wszystkie podane wyżej informacje czerpię z wydanej w 2003 roku przez Instytut Serbołużycki w Budziszynie niemieckojęzycznej książki Geralda Stone'a, wybitnego sorabisty angielskiego. Książka ta to krytyczne wydanie i wstępne opracowanie materiałów Wenkera z 84 wsi łużyckich.

Wydanie przygotowane jest wzorowo. Zamieszczono tu niezbędne dla odbiorcy niespecjalisty informacje o historii dialektologii łużyckiej, ze szczególnym uwzględnieniem geografii lingwistycznej. Nie trzeba przytem szczególnie podkreślać, że jest to dyscyplina szczególnie ważna dla językoznawczej sorabistyki, ze względu na postępującą językową germanizację wsi łużyckiej, wypada natomiast przypomnieć, że językoznawcy łużyccy wywiązali się z ciążącego na nich obowiązku udokumentowania tego, co jeszcze można udokumentować, optymalnie. *Sorbischer Sprachatlas* wydawany w latach 1965–1996 to niewątpliwie jeden z najciekawszych i najambitniejszych atlasów językowych słowiańskich, tak co do głębi i zakresu opracowania merytorycznego, jak i w aspekcie stosowanych rozwiązań kartograficznych. Tak więc posiadamy dokładny obraz zróżnicowania łużyckiego terytorium językowego w połowie dwudziestego wieku i mamy z czym porównywać dane zawarte w materiałach Wenkera. Dodajmy, że z 84 jego kwestionariuszy 51 pochodzi z miejscowości, w których ca 80 lat później przeprowadzano badania dla *Sorbischer Sprachatlas*. Zasadniczy blok kwestionariuszy z przekładem łużyckim jest ściśle zlokalizowany. Tylko w jednym wypadku brak takiej informacji – lokalizacji tego przekładu w świetle cech językowych poświęca Stone specjalny rozdzialik swego opracowania.

Stone opracował 15 mapek i na wybranych przykładach pokazuje, że materiały Wenkera pozwalają w pewnych wypadkach uściślić przebieg izoglos, a przede wszystkim zilustrować wycofywanie zarówno języka łużyckiego jako takiego, jak i konkretnych zjawisk dialektalnych na korzyść innych, za którymi stoi system o silniejszym zapleczu. Szczególną uwagę poświęca gwarom dolnołużyckim między Grodkiem (Spremberg) i Chociebużem (Cottbus); aż sześć kwestionariuszy Wenkera pochodzi z tych okolic, reprezentowanych w *Sorbischer Sprachatlas* przez jedną wieś ze słabo zachowanym dialektem. Materiały Wenkera pozwalają w znacznej mierze zrekonstruować gwary znacznej części terytorium bardzo ważnego dla ustalenia linii rozwojowych i pierwotnej dystrybucji cech dialektalnych wyznaczających granicę między kompleksem dialektalnym górno- i dolnołużyckim.

Wszechstronnie analizuje Stone wiarygodność łużyckich materiałów Wenkera. Stara się wyświetlić kilka kluczowych aspektów tego zagadnienia. Przede wszystkim zwraca uwagę na fakt, że siatka geograficzna wsi, z których pochodzą te materiały, jest absolutnie przypadkowa. Z wielu miejscowości, z których można się spodziewać przekładu na dialekt łużycki, takiego przekładu brak. Na wiarygodność materiałów wpływa też wybór grafii i ortografii. Stone podaje ogólny opis systemów ortograficznych i graficznych, jakich w poszczególnych wsiach, zgodnie z lokalną tradycją, użyto w przekładzie. Jak wynika z analizy, w wielu istotnych wypadkach grafia nie zdołała zatrzeć zasadniczych dystynkcji w fonetyce odpowiednich gwar. Zagadnienie wiarygodności wiąże się też z problemem ewentualnych wpływów ze strony trzech funkcjonujących w tym czasie wzorców łużyckiego języka standardowego: górnołużyckiego w wariancie katoli-

ckim i protestanckim, oraz dolnołużyckiego. Wstępne opracowanie w tym zakresie wskazuje na możliwe wpływy głównie w dziedzinie leksyki, co niekiedy – w stosunku do tzw. leksemów służebnych – może się reflektować i w składni. Zresztą, w świetle wstępnej analizy, zakres wpływów języka/języków literackich nie wydaje się zbyt głęboki.

Analizę wiarygodności i znaczenia prezentowanych materiałów dla dialektologii łużyckiej, przede wszystkim w jej aspekcie diachronicznym, Stone kończy krótkim podsumowaniem. Zasadnicze wnioski brzmią jak następuje:

a) Mamy do czynienia z najstarszym, bogatym, porównywalnym, zlokalizowanym zbiorem danych o dialektach łużyckich; sam ten fakt decyduje o wartości zbioru;
b) zbiór ten przynosi między innymi dane z miejscowości, które zostały językowo zgermanizowane zanim mogli przybyć do nich pierwsi dialektologowie łużyccy;
c) mimo iż kwestionariusz Wenkera był opracowany z myślą wydobycia w drodze przekładu maximum cech językowych relewantnych dla dialektów niemieckich, zgromadzony przezeń materiał łużycki pozwala uściślić naszą wiedzę o zasięgu pewnych cech dialektalnych, a nawet ujawnia pewne cechy dotąd w łużyckich pracach dialektologicznych nie uwzględniane;
d) materiał Wenkera pokazuje pewne różnice w przebiegu izoglos w stosunku do atlasu Wirtha i do *Sorbischer Sprachatlas,* które pozwalają na formułowanie nowych hipotez na temat rozwoju łużyckiego obszaru dialektalnego;
e) ostatni wniosek ma specyficzny charakter: Stone stwierdza, że – zważywszy, iż na mapach *Deutscher Sprachatlas* opracowano wyłącznie cechy dialektów niemieckich, atlas ten nie zdradza w ogóle istnienia na terenie językowym niemieckim terenów innojęzycznych; obraz językowy tego obszaru, jaki poznają użytkownicy *Deutscher Sprachatlas* jest więc fałszywy; opublikowanie, a w przyszłości wszechstronne opracowanie materiałów łużyckich pozwoli ten obraz skorygować.

Dodajmy, że to samo odnosi się do innych materiałów nie-niemieckich z archiwum Wenkera, m.in. do ponad 1250 kwestionariuszy z przekładem polskim, o których wspomina Stone cytując F. Wrede *Berichte über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reiches*, [w:] *Anzeiger für deutsches Altertum,* 18 (1892).

Obok wspomnianych wyżej bloków analityczno-informacyjnych opracowanie Stone'a zawiera bogaty spis zjawisk ze wszystkich poziomów struktury języka (fonologia – 17, morfologia – 34, składnia – 12, leksyka), których obecność w materiałach Wenkera pozwala na uściślenie przebiegu znanych nam izoglos i/lub na określenie zmian tego przebiegu na osi czasu. Dokładna analiza tekstów pozwoli niewątpliwie ten spis wzbogacić, jednak już to, co Stone zauważył i zapisał, przedstawia się bardzo obiecująco. Ponadto otrzymujemy solidnie i przejrzyście przedstawione atrybuty krytycznego wydania: alfabetyczny spis miejscowości, z których pochodzą teksty, w wersji niemieckiej i łużyckiej, zestaw oryginalnych 40 zdań Wenkera i relewantne elementy jego oryginalnej instrukcji, jak należy przystąpić do przekładu dialektów nie-niemieckich i jakie dodatkowe informacje załączyć. Dalej następują same teksty (ca 85 stron druku!), wspomniane już mapki oraz pełny indeks wyrazowy. Każdy tekst poprzedzony jest lokalizacją wsi, informacją o wykonawcach przekładu (nauczyciel, uczniowie), oraz – w zakresie, w jakim nauczyciele ją podawali – informacją o składzie demograficznym wsi; fakultatywnie pojawiają się również uwagi dodatkowe, niekiedy bardzo cenne, na temat transkrypcji, cech językowych, funkcjonalnych sfer użycia niemieckiego i łużyckiego, itp.

Jak wynika z tego krótkiego przeglądu, otrzymujemy książkę nie tylko merytorycznie cenną, ale też bardzo dobrze, wszechstronnie opracowaną edytorsko, graficznie, technicznie. Pochwały należą się autorowi opracowania, jak również redaktorowi, dr Soni Wölke z instytutu budziszyńskiego.

Na zakończenie niech mi będzie wolno dodać parę słów *pro domo mea*. Jako syntaktyk jestem pod wrażeniem szerokiej oferty, jaką stanowi książka Stone'a dla analizy mechanizmów interferencji łużycko-niemieckiej w poziomie składniowym. Oczywiście problem wpływów składni niemieckiej towarzyszy wszelkim analizom składni łużyckiej, oczywiście w bezpośrednim przekładzie z niemieckiego na łużycki zasięg tych wpływów rośnie, jednak blok paralelnych, porównywalnych, datowanych przekładów tego samego oryginału niemieckiego to dla syntaktyka prawdziwy dar niebios. Można tu szukać i znaleźć odpowiedź na pytania dotyczące interferencji syntaktycznej na wszystkich poziomach struktury składniowej: (a) na poziomie tzw. składni semantycznej: jak tłumacze rozumieli tekst niemiecki, jego hierarchię komunikatywną, czy i jakie zmiany w tym zakresie niesie przekład; (b) na poziomie składni zależności gramatycznych: jak wyrażane są stosunki przypadkowe, różnice diatezy, zależności temporalne, postawy modalne, jakie mechanizmy służą wbudowywaniu zdań względnych w grupę imienną, zdań komplementarnych w zdanie proste, a także wiązaniu zdań prostych w złożone – w tym właśnie zakresie wstępnych sygnałów dostarcza wspomniany inwentarz zjawisk językowych zaobserwowanych przez Stone'a; wreszcie (c) w zakresie linearyzacji tekstu: szyku syntagm, szyku leksemów, ze szczególnym uwzględnieniem szyku enklityk. Zazdroszczę tym, którzy przystąpią do szczegółowego opracowania wymienionej problematyki. Sądzę, że wyniki ich badań rzucą nowe światło na ewolucję syntaktyczną całej szerokiej strefy bezpośrednich niemiecko-słowiańskich kontaktów językowych.

Zuzanna Topolińska

Anatolij Ivčenko, Sonja Wölke: Hornjoserbski frazeologiski słownik. Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch. Верхнелужицкий фразеологический словарь. Ludowe nakładnistwo Domowina: Budyšin/Bautzen 2004, 572 S.

Wieder haben wir für eine weitere slawische Sprache ein phraseologisches Wörterbuch! Wie die Autoren im Vorwort vermerken, stehen phraseologische Lexika nur noch für das Makedonische, Slovenische, Kaschubische und Niedersorbische aus. Ein Grund zur Freude für den Phraseologen, den Slawisten und den Sorabisten!

Es kann als glücklicher Umstand gewertet werden, dass sich zwei in der Phraseologie bestens ausgewiesene Spezialisten aus der Ukraine und aus Deutschland dieser so wichtigen Sache angenommen haben: Prof. Dr. Anatolij Ivčenko von der Stavropigion-Universität in L'viv und Dr. Sonja Wölke vom Sorbischen Institut in Bautzen.

A. Ivčenko ist nicht nur mit zahlreichen Studien zur slawischen, insonderheit ukrainischen[1], obersorbischen und russischen Phraseologie hervorgetreten, sondern auch speziell auf phraseographischem Gebiet durch seine Mitarbeit an einem Wörterbuch der Lemkover

[1] Man vgl. seine umfassende Monographie „Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія", Харків 1999, 303 S.